

Av Analysis the Role of British Colonialism in India and the Separation of Baluchistan

Maryam Ebrahimi^{1✉}

1. Assistant Professor of History department, Applied Scientific University, Tehran, Iran, Email: m.ebrahimi@uast.ir

Article history: Received 5 September 2019;

Received in revised form 10 October 2020;

Accepted 29 December 2020

Abstract

In the nineteenth century, the European governments competed in the Indian subcontinent, the developments were wonders. The center of developments that transformed the fate of the eastern regions of the Iranian plateau. The French-Russian competition with Britain and the attempt to reach India led the British to take control of Baluchistan by adopting a policy of forming governments and segregating areas of Iran and Afghanistan. The central Iranian government sought to restore and consolidate its weakened power by expanding its influence in Baluchistan, which was an obstacle to the achievement of British objectives. The purpose of this article is to examine the history of political and social developments in the southeastern Iranian border and to study the role of Engels's strategies in India and the separation of Baluchistan in the Qajar era. The method of research is based on the method of historical research and in the form of documents and libraries. This study shows that British and European competitors' goals and policies have been preserved in the east of Iran in the eastern Iranian region, and its rich resources and interests are in India's strategic subcontinent and increased influence in the area.

Keyword: colonialism †England †India †Qajar †Baluchistan

1. Introduction

19th century developments in continental Europe expanded the competitiveness of European countries to other continents, especially Asia and in the nineteenth century, during which they competed for control of the Indian subcontinent due to the economic and geopolitical importance of its adjacent territories including Baluchistan as access points. India was of particular importance. The British, who had been able to cut off their rivals from India, decided to form a safe zone (so-called security belt) on the southwestern border of India, and from this time on British colonial policy in eastern Iran and Baluchistan started.

At the beginning of the Qajar era, due to India's economic and strategic importance, European governments' competition for rich and abundant resources in this region was dwarfed in Asia, and Iran was unwittingly placed in the east of these governments. The British settlement in India and the expansion of Russia and France, the most important colonial rivals to Britain, opened a new chapter in Iranian-Indian relations and made the Indian subcontinent the main focus of Iranian-European relations for decades. In the era of Nasser al-Din Shah the, the Russians gradually began to gain influence in Central Asia and the East. central government increased its dominance and expansion of influence in Baluchistan and the eastern borders of Iran. These moves led Britain to set a frontier to prevent Iran from advancing. The British took every step to achieve their goals and implemented various plans, but due to the poor performance of the Qajar government against strong British

diplomacy, it was the British who eventually were able to separate an important part of Baluchistan as a defensive shield of India from Iran.

This study seeks to answer the question of what were the regional goals and policies of England and its European rivals in eastern Iran in the 19th century?

2. Research methodology

The research method is based on historical, documentary and library methods and Based on the information collected, the events of the nineteenth century AD and the role of Britain in the separation of Baluchistan have been analyzed and evaluated

3. Discussion

Baluchistan is a region located in the southeastern part of the Iranian plateau, which extends from the Kerman desert in the east Bamoo Mountains to the western border of Sindh and Punjab and India.

The history of British-Iranian business and political relations goes back to the Safavid period before the 19th century. The development of British in Eastern policy with the establishment of East India Company in 31 December 1600 AD /1008-9 AH in order to be officially initiated by Queen Elizabeth I. The British over the years 1021 to 1024 AH/ 1612 to 1615 AD defeated competitors in the West Bank of India, and upon arrival in the Persian Gulf, a new front was formed against Portugal and Spain in the region.

Shah Abbas with the British acceptance the proposal of the first commercial diplomatic mission of Iran, sent twenty-four men to the head of Antoine and Hussein Ali BeygBayat to the European Court at 1599AD. The two important board's mission was to establish political relations with European countries and close the alliance with them against Ottoman, another marketing for a very high-quality silk trade of the Shah of Iran the trip was an introduction to the development of Iran's political relations and after a while, they came to Iran by the governments of Austria, Russia, Spain and the court of pop.

At the beginning of the nineteenth century, the meeting of Napoleon with the Tsar Paul I, addressing the plan of a bilateral attack via the Black Sea, and the Volga River and the Caspian Sea and Iran to India. The British were taking steps to prevent the Russian threats, including the conclusion of several agreements with Iran. One of those agreements was the political agreement that Sir John Malcolm, who came to Iran in the 1800 s, signed with the Iranian government.

Time to sign this contract, that Russia has not yet invaded Iran, and the main issue of English was predicted by the east and the Persian Gulf and southern and south-east ports, the potential offensive of the French and the prevention of the Afghan invasion of India. In this British-born contract, nearly all of their military and political demands in connection with the borders of India came. About one year after the conclusion of the first contract of Sir John Malcolm with Iran, an incident occurred, which had important impacts on the world and Iran, and that was the sudden and mysterious murder of the first Russian tsar in the 23rd March 1801, which took place in the hands of the British operatives. This was to be ruled by the joint strike map of Napoleon and the Tsar Paul I to attack India and to kill the British. So, their agreements with Iran also lost their importance,

With the commencement of the Nasser al-Din Shah's reign and the central government's attention to Baluchistan, commanders and rulers of the region, voluntary announced their obedience to the central government (Trooper: 2006, 112). And this is why Amir Kabir the chancellor of Iran, at that time, gave a special importance to Baluchistan and for his awareness, was also aware of the British policies in Iran.

4. Conclusion

Developments in the European continent in the 19th century shifted the scope of European competition to other continents, especially Asia. In the stream of European competition for domination of India, its adjacent land was found to be a special importance as a bus to access the land. Baluchistan was among these areas. The British, who were able to shorten their rivals' hands in India, decided to form a security belt for the protection of India's borders, the region in the south-west enters, and from this time the UK warplanes in the east of Iran and Baluchistan began. In the period of Nasser al-Din Shah, the central government enhanced dominance and expansion of its influence in Baluchistan and eastern Iran. These movements led to the British border to prevent Iran from advancing. After pulling

the telegraphic lines, Britain was requesting the master of the Iranian government in Baluchistan, but faced with opposition of the Iranian government.

the British were planning to design a new map. They first sought to isolate the Herat and thought that Herat's surrender to him was a puppet country and a protectorate of Aga Khan in Afghanistan that was not possible and eventually built another method was the dynamics of the Paris contract of Herat from Iran. The southeast borders of Iran, including Baluchistan, were the areas that could be dangerous for the British.

The importance of boundaries of East and south east of Iran can be separated into three distinct periods.

First, it is important that the eastern boundaries of Iran were found during the reign and kingdom of Fath-Ali Shah Qajar and it was due to its proximity to France and the existence of political and military relations with that country.

The second period, after the wars of Iran and Russia, and the victories of Russians, their influence in Iran and the Qajar court increased and gradually, due to their progressive policy in Central and East Asia, they raised serious concern for the British.

The third period is the period after the decomposition of Baluchistan, which began with British conflicts with Baloch tribes in two sides of political boundaries, and by concluding a contract of 1907 and the division of Iran and the entry and activity of the Germans intensified and the eastern boundaries of particular importance. These incidents resulted in involvement and the emergence of major damages in Baluchistan and southeast of Iran and the central government was not very effective during the period due to various reasons under passive conditions.

5. References

1. Atomajor, Kostenko. (2004). *Description of Central Asia and the diffusion of Russian Civilization in It*, translated by Gholamhossein Zargarinejad. Tehran: Institute for Research and Development of Humanities.
2. Bast, Oliver. (1998). *The Germans in Iran: A Look at Iran's Developments in World War I based on French Diplomatic Sources*, translated by Hossein Bani Ahmad. Tehran: Shirazeh.
3. Dyer, Reginald. (1998). *Border Invaders: The British Military Confrontation with the Iranian Baluch Commanders*, translated by Hamid Ahmadi. Tehran: Ney.
4. Ebrahimi, Maryam. (2016b). *Historical and Geographical Developments of Balochistan: From the Rise of Safavids to the fall of Qajar*. Tehran: Jihad Daneshgahi Publishing Organization.
5. Ebrahimi, Maryam. (2016a). *Policies of European Governments in Baluchistan (1344 907 AH)*. Tehran: Jihad Daneshgahi Publishing Organization.
6. Ebrahimi, Maryam. (2009). *Political and Social Developments in Sistan and Baluchistan (1941-1953)*. Tehran: Bukhara.
7. Ellis, C.H. (1993). *British military intervention in northern Khorasan*, translated by Kaveh Bayat. Tehran: Institute for Cultural Studies and Research.
8. Goerke, Ulrich. (1998). *Onwards to the East, Persia in Germany's oriental politics: Iran in German Eastern Policy in World War I*. 2 volumes, translated by Parviz Sadri. Tehran: Siamak.
9. Houshang Mahdavi, Abdolreza. (2004). *History of Iran's Foreign Relations from the Beginning of the Safavid Era to the End of World War II*. Tehran: Amirkabir.
10. Isaac, Stephen., William B. Michael. (1995). *Comprehensive Guide to Research and Evaluation*, translated by Marzieh Karaminia. Mashhad: Astan Quds Razavi.
11. Kasravi, Ahmad. (2001). *The Constitutional History of Iran*. 4th ed, Tehran: Sedaye Moaser.
12. Mahmoud, Mahmoud. (2007). *History of Iran-Britain Political Relations*. Tehran: Iqbal.
13. Malekshahi, Hashem. (2008). England and the Separation of Baluchistan, *Quarterly Journal of Contemporary Iranian History*, (12)45, 200-214.
14. Patinger, Henry. (2005). *Travelogue of Sindh and Balochistan*, translated by Shapur Goodarzinejad. Tehran: Dehkhoda.
15. Piri, Mohammad., Askarani, Mohammad Reza. (2012). The Impact of the Indian Subcontinent on Russian-British Competition in the Eastern Plateau of Iran, *Journal of the Faculty of Literature and Humanities*, 3, 57-70.

16. Piri, Mohammad. (2011). *Research on the role of India in the formation of Iran-Britain political relations in the era of Fath Ali Shah Qajar*, Sistan and Baluchistan University, Quarterly Journal of Indian Subcontinent Studies, 3(7), pp. 117-136.
17. Razmara, Ali. (1941). *Military Geography of Iran: Makran*. Tehran: Army Press.
18. Saeidian, Gholam Hossein., Bavar, Sarah. (2011). *The role of Britain in the separation of part of Baluchistan from Iran*. Muskavieh Magazine, 6(17), 19-36.
19. Salar Behzadi, Abdolreza. (1993). *Balochistan in the years 1928 to 1938*. Tehran: Mahmoud Afshar Endowment Foundation.
20. Sepahi, Abdul Wadud. (2006). *Baluchistan in the Qajar era*. Qom: Golestan Maaref.
21. Shahriar Makan. (1992). *Answer to History*. Tehran: Shahrab.
22. Transio, Pewcarlo. (1980). *Russian-British rivalry in Iran and Afghanistan*, translated by Abbas Aazrin. Tehran: Ketab.
23. Vadala, R. (1977). *Persian Gulf in the Age of Colonialism*, translated by Shafi Javadi. Tehran: Sahab.
24. Vahid Mazandarani, Gholam Ali. (1971). *Collection of Historical Treaties of Iran from the Achaemenid to the Pahlavi Era*. Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications.
25. Wright, Sardnis. (2004). *The British in Iran*, translated by Gholam Hossein Sadri Afshar. Tehran: Akhtaran.

Cite this article: Ebrahimi, Maryam. (2022). Av Analysis the Role of British Colonialism in India and the Separation of Baluchistan. *Journal of Subcontinent Researches*, 14 (43), 25-40. DOI: 10.22111/jsr.2021.30623.1970

واکاوی نقش استعمار انگلیس در هند و جدایی بلوچستان

مریم ابراهیمی^۱

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه جامع علمی کاربردی، تهران، ایران، ایمیل: m.ebrahimi@uast.ir

چکیده

در قرن نوزدهم میلادی، رقابت دول اروپایی در شبه‌قاره هند کانون تحولاتی شد که سرنوشت مناطق شرقی فلات ایران را دگرگون کرد. رقابت فرانسه و روسیه با انگلیس و تلاش در دستیابی بر هندوستان انگلیسی‌ها را برآن داشت تا با اتخاذ سیاست ایجاد دولت‌های حایل و تجزیه و جداسازی مناطقی از ایران و افغانستان کنترل بلوچستان را به دست گیرد. دولت مرکزی ایران سعی داشت تا با گسترش نفوذ در بلوچستان، قدرت تضعیف‌شده خود را بازیابی و تحکیم بخشد. این امر مانعی در تحقق اهداف انگلیس بود. هدف این مقاله بررسی تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی مرزهای جنوب شرقی ایران و بازشناسی نقش راهبردهای انگلیس در هند و جدایی بلوچستان در عصر قاجار است.

روش پژوهش بر مبنای روش تحقیق تاریخی و به شیوه اسنادی و کتابخانه‌ای است. این بررسی نشان می‌دهد اهداف و سیاست‌های انگلیس و رقبای اروپایی آن در قرن نوزدهم در شرق ایران، دستیابی به منابع غنی و منافع خود در شبه‌قاره استراتژیک هند و افزایش نفوذ در منطقه بوده است و تضعیف دولت ایران، تقسیم قوم بلوچ با تجزیه و جداسازی بلوچستان، ترسیم مرزهای ساختگی خاوری و ایجاد هویت کاذب از جمله سیاست‌های منطقه‌ای انگلیس بوده است. این پژوهش به دنبال چستی نقش استعمار انگلیس در هندوستان و تجزیه بلوچستان است.

واژه‌های کلیدی: استعمار، انگلیس، هند، قاجاریه، بلوچستان

۱- مقدمه

در پی تحولات قاره اروپا، رقابت‌های دول اروپایی در قرن نوزدهم به شرق و آسیا نیز کشیده شد و در جریان این رقابت‌ها برای تسلط بر شبه‌قاره هند به دلیل اهمیت اقتصادی و جغرافیای سیاسی آن، سرزمین‌های مجاور از جمله بلوچستان به عنوان معبر دسترسی بر هند، اهمیت خاصی یافت. انگلیسی‌ها که دست رقبای خود را از هندوستان کوتاه کرده بودند برای تأمین امنیت سرحدات آن، سیاست ایجاد منطقه حایل در مرزهای شمال غربی را به کار گرفتند. پادشاهان قاجار سعی در تسلط بر مرزهای شرقی و تحکیم قدرت داشتند. توجه انگلیس به بلوچستان به عنوان کمربند دفاعی هند و نگاه متمرکز شاهان قاجار به بلوچستان موجب تقابل سیاست آنان شد و دیپلماسی قوی انگلستان در برابر دیپلماسی ضعیف قاجار قرار گرفت. انگلیسی‌ها برای تحقق اهداف، اقدامات و نقشه‌های گوناگونی طراحی و اجرا کردند و در نهایت بلوچستان به عنوان سپر دفاعی هندوستان از ایران جدا شد. دولت مرکزی در آغاز سلطنت ناصرالدین‌شاه متوجه اهمیت ویژه بلوچستان شد و در نتیجه سیاست‌های

مطالعات شبه‌قاره، دوره ۱۴، شماره ۴۳، ۱۴۰۱، صص ۲۵-۴۰.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۸

تاریخ ویرایش: ۱۳۹۹/۱۰/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۹/۲۷

استناد: ابراهیمی، مریم. (۱۴۰۱). واکاوی نقش استعمار انگلیس در هند و جدایی بلوچستان. *مطالعات شبه‌قاره*، ۱۴(۴۳)، ۲۵-۴۰.

DOI: 10.22111/jsr.2021.30623.1970

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

© نویسندگان

هوشمندانه امیرکبیر و آگاهی وی از سیاست‌های انگلیس در ایران سرداران و حاکمان نواحی مختلف این ناحیه، داوطلبانه اعلام اطاعت از دولت مرکزی کردند و شورش‌ها پایان یافت (سالار بهزادی، ۱۳۷۲: ۱۳۷). بازیابی و تحکیم قدرت ایران در مرزهای شرقی و نزدیک‌شدن آن به هند و شرایط استقرار بلوچستان به‌عنوان معبری از سوی رقبای اروپایی انگلیس به هند موجب نگرانی انگلیس شد؛ از این رو دولت انگلیس در سال ۱۸۵۳ م / ۱۲۷۰ ه.ق به‌منظور جلوگیری از گسترش نفوذ بیشتر ایران مأمورانی از سند به بلوچستان اعزام کرد تا مردم بلوچ را تحریک به شورش علیه دولت ایران کنند؛ چون اقدامات آن‌ها در ایجاد جو بدبینی میان بلوچ‌ها و شورش نتیجه مورد نظرشان را نداشت درصدد توسل به ترفندهای دیگر برآمدند.

دوره قاجاریه آغاز وابستگی سیاسی-اقتصادی و مداخلات فزاینده خارجی در ایران بود و آغاز تغییرات بنیادی در فرهنگ جامعه ایران و تشدید رقابت‌های دول اروپایی ایران را ناخواسته در دایره منازعات سیاست‌های جهانی قرار داد. انگلستان بنادر جنوبی ایران را دارای موقعیتی مهم در مسیر هند و چین می‌دید و روس‌ها دستیابی به آب‌های آزاد را از مسیر ایران قابل تحقق می‌دانستند. در خلال رقابت روس و انگلیس، روس‌ها با پیشروی تدریجی در آسیای مرکزی به هندوستان نزدیک‌تر شدند و انگلیسی‌ها برای جلوگیری از پیشروی روس‌ها و حفظ هند سعی در بهره‌گیری از افغانستان به‌عنوان منطقه حائل با هندوستان برآمدند. روس‌ها برای دستیابی بر سراسر آسیای مرکزی و رسیدن به افغانستان شتاب داشتند و راه مرو و بلخ و هرات آن‌ها را به این هدف می‌رساند. دولت ایران می‌کوشید هرات را حفظ کند. سیاست‌های قاجار غالباً کارآمد نبود و به‌رغم فراز و نشیب‌های زیاد، عملاً اعمال حاکمیت دولت مرکزی بر این نواحی با موانع و دشواری‌های بسیار روبه‌رو بود. درگیری‌های توأمان نیروهای دولتی با قدرت‌ها و سرداران محلی و چگونگی برخورد شاهان قاجار و سیاست‌های آنان با قدرت‌های محلی در مناطق بلوچستان، به گسست مناطق وسیعی منجر شد. بررسی راهبردهای انگلیس در هند و جدایی بلوچستان در عصر قاجار و شیوه‌های دیپلماسی آن کشور از موضوعات مورد نظر در این تحقیق است.

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

در پی تحولات قاره اروپا، رقابت‌های دول اروپایی در قرن نوزدهم میلادی به دیگر قاره‌ها و آسیا نیز کشیده شد. در جریان رقابت اروپایی‌ها برای سلطه بر هندوستان، سرزمین‌های مجاور آن به‌عنوان گذرگاه به‌منظور دسترسی بر آن سرزمین، اهمیت خاصی یافت؛ از جمله این نواحی، بلوچستان بود. انگلیسی‌ها که توانسته بودند دست دیگر رقبای خود را از هندوستان کوتاه کنند، تصمیم گرفتند برای امنیت‌بخشیدن به سرحدات هندوستان، منطقه حائلی (به اصطلاح کمربند امنیتی) در مرزهای جنوب غربی تشکیل دهند و از این زمان سیاست استعماری انگلیس در شرق ایران و بلوچستان آغاز و ایران به دایره سیاست‌های جهان کشیده شد (سپاهی، ۱۳۸۵: ۱۲۸). انگلیسی‌ها از جدایی بلوچستان، مقاصد سیاسی و استعمارگرانه درازمدتی را دنبال می‌کردند و برای رسیدن به اهداف خود نقشه‌های گوناگونی را به اجرا درآوردند؛ اما به دلیل عملکرد ضعیف حکومت قاجار در برابر دیپلماسی قوی انگلستان، قسمت مهمی از بلوچستان از ایران جدا شد. این مباحث نگارنده را بر آن داشت تا به دنبال پاسخ این پرسش باشد که نقش استعمار انگلیس در هندوستان و تجزیه بلوچستان چیست؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

در جریان رقابت اروپایی‌ها برای تسلط بر هندوستان، سرزمین‌های مجاور آن، از جمله بلوچستان، تحت تأثیر قرار گرفت. انگلستان برای امنیت‌بخشیدن به سرحدات، منطقه حائلی در مرزهای شمال غربی تشکیل و سیاست‌هایی را در شرق ایران و بلوچستان آغاز کرد؛ بنابراین واکاوی نقش انگلیس در دوره تاریخی مورد بررسی در منطقه دارای اهمیت و ضرورت است.

۱-۳- روش تفصیلی تحقیق

روش پژوهش بر مبنای روش تحقیق تاریخی است. در چنین تحقیقاتی، موضوع معینی که در گذشته و در مقطع زمانی خاص اتفاق افتاده مورد بررسی قرار می‌گیرد. «استفن ایزاک» و «ویلیام ب، مایکل» معتقدند که پژوهش‌های تاریخی بازسازی

سیستماتیک و عینی گذشته است که از طریق گردآوری، ارزیابی، تعیین صحت و سقم و ترکیب حوادث جهت اثبات وقایع و تحصیل نتیجه‌ای قابل دفاع است (ایزاک و ویلیام، ۱۳۷۴: ۵۴). در این پژوهش تلاش شده تا حقایق گذشته راجع به نقش استعمار در فلات شرقی ایران، از طریق جمع‌آوری اطلاعات، ارزشیابی، بررسی صحت و سقم اطلاعات و ترکیب دلایل مستدل و تجزیه و تحلیل آن به صورت منظم و عینی و مطالعه روندی توصیف شود.

۱-۴- پیشینه تحقیق

مطالعات و پژوهش‌هایی با رویکردهای مختلف در تبیین نقش دولت‌های استعماری در فلات شرق ایران و جدایی بلوچستان صورت گرفته است که اغلب به تاریخچه و اهداف و شیوه‌های نفوذ این دولت‌ها به‌ویژه انگلیس در منطقه پرداخته‌اند. هر اثر صرف‌نظر از مشترکات تاریخی، از زاویه‌ای موضوع را بررسی و در مجموع بر غنای پژوهش‌های انجام‌شده از این رویداد تاریخی افزوده‌اند که در زیر به چند نمونه از این پژوهش‌ها اشاره می‌شود.

- سعیدیان و باور (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «نقش انگلیس در جدایی قسمتی از بلوچستان از ایران» با روش توصیفی-تحلیلی و استفاده از داده‌های کتابخانه‌ای نتیجه گرفت که انگلیسی‌ها که توانسته بودند دست دیگر رقیبان خود را از هندوستان کوتاه کنند، تصمیم گرفتند برای امنیت‌بخشیدن به سرحدات هندوستان، یک کمربند امنیتی در مرزهای جنوب غربی تشکیل دهند و از این زمان، سیاست استعماری انگلیس در شرق ایران و بلوچستان آغاز شد.

- پیری و عسکرانی (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «تأثیر شبه‌قاره هند بر رقابت‌های روس و انگلیس در فلات شرقی ایران» به روش توصیفی-تحلیلی نتیجه‌گیری کرده‌اند هدف روس و انگلیس منافع‌طلبی بوده و در این خصوص فرقی با هم نداشته‌اند و بنابر منافعشان به راحتی تعهداتشان را زیر پا می‌گذاشتند.

- پیری (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «نقش هند در شکل‌گیری روابط سیاسی ایران و انگلیس در عصر فتحعلی‌شاه» با روش توصیفی-تحلیلی نتیجه گرفت استقرار انگلیسی‌ها در هندوستان و توسعه‌طلبی روسیه و فرانسه فصل تازه‌ای از روابط ایران و هندوستان را گشود و برای چند دهه شبه‌قاره هند را به کانون اصلی مناسبات ایران و اروپا تبدیل کرد.

- ملک‌شاهی (۱۳۸۷) در پژوهشی با «عنوان انگلستان و جدایی بلوچستان» نتیجه‌گیری کرده است، انگلیس بعد از کشیدن خطوط تلگرافی، تعیین حدود متصرفی دولت ایران در بلوچستان را درخواست کرد، اما با مخالفت دولت ایران مواجه شد. ناصرالدین‌شاه به دلیل ضعف، اقدام به تشکیل کمیسیون‌های مرزی مشترک داد. نتیجه کار این کمیسیون‌ها، واگذاری بخش‌های وسیعی از بلوچستان بود. انگلیسی‌ها از این جدایی بلوچستان، مقاصد سیاسی درازمدت در سر داشتند.

لیکن پژوهش حاضر، به بازسازی سیستماتیک و عینی وقایع مرتبط با موضوع پژوهش از طریق گردآوری اسناد و منابع و ارزیابی داده‌ها و بررسی وقایع تاریخی با هدف تبیین سیاست‌های به‌کار گرفته شده منحصراً انگلیس و نتایج آن در منطقه و جدایی بلوچستان پرداخته است.

۲- جغرافیای تاریخی و ساختار سیاسی-اجتماعی بلوچستان

بلوچستان منطقه‌ای در بخش جنوب‌شرقی فلات ایران از کنار کویر کرمان در شرق، به موازات کوه‌های بشاگرد تا مرزهای غربی سند و پنجاب را دربرمی‌گیرد و سرزمینی گرم و خشک و کوهستانی است و غالب مردمش قوم بلوچ هستند. مناطقی از بلوچستان در طول تاریخ گاه در حوزه نفوذ ایران و گاه هند قرار می‌گرفت. از سال ۱۸۷۰ میلادی، مرزهای رسمی ایران و هند تعیین شد. بخش غربی بلوچستان در جنوب شرقی ایران شامل سرحد و مکران در بخش جنوبی استان سیستان و بلوچستان واقع و بخش شرقی آن یکی از ایالت‌های بزرگ فعلی غرب کشور پاکستان کنونی است.

ساختار سیاسی-اجتماعی شمال و جنوب بلوچستان ایران متأثر از جغرافیای منطقه و به‌رغم مشترکات فرهنگی دارای تفاوت‌های بارزی است. بلوچستان از شمال به سیستان و افغانستان، از جنوب به دریای عمان، از شرق به پاکستان و از غرب

به کرمان منتهی می‌شود. بلوچستان از نظر جغرافیای تاریخی شامل دو بخش شمالی (سرحد) و جنوبی (مکران) است. بخش شمالی کوهستانی و شامل دامنه‌های تفتان تا مرز کرمان و دارای ساختار قبیله‌ای بوده و نحوه معیشت و اقتصاد آن شبانی و کوچروی است (ابراهیمی، ۱۳۸۸: ۴۰-۴۱) و عشایر آن برای سکونت عمدتاً از سیاه چادر (گدام) استفاده می‌کردند و در حال حاضر نیز بعضاً متداول است. اتحاد و ساختار قومی از مشخصات بارز چنین جوامعی است که تنها یک دشمن قوی بیرونی توان تضعیف، غلبه و از بین بردن قدرت این قبایل را دارد.

در بخش جنوبی، اقتصاد منطقه بیشتر توجه به کشاورزی بوده تا بر شبانی و گله‌داری و عشایر منطقه از کپر برای سکونت استفاده می‌کنند. در این نوع جامعه، سلسله‌مراتب در ساختار بندی بیشتر بر اساس مالکیت زمین‌ها شکل می‌گیرد. صاحبان زمین از احترام و اقتدار بیشتر برخوردارند و کارگران زمین‌های کشاورزی تملک و قدرتی نداشته و در رده‌های پایین‌تر جای می‌گیرند (سپاهی، ۱۳۸۵: ۱۲۹). بلوچستان قبل از تجزیه شامل بلوچستان ایران، خان کلات و نواحی سند و پنجاب بود که دارای سکنه بلوچ بوده است (ابراهیمی، ۱۳۹۵: ۵۲).

۳- پیشینه روابط ایران با انگلیس و روسیه

آغاز روابط سیاسی ایران و انگلیس به نیمه دوم قرن سیزدهم میلادی، دوره ارغون‌شاه برمی‌گردد. ادوارد دوم، پادشاه انگلستان، طی نامه‌ای الجایتو (چون اورشلیم در طی جنگ‌های صلیبی آزاد نشد) را دعوت به کوشش برای ریشه‌کن کردن مسلمانان کرد (محمود، ۱۳۸۶: ۱۳۳). بعد از جنگ‌های صلیبی، روابط تجاری و بازرگانی ملل اروپایی با ایران و سایر ملل اسلامی برقرار بود. انگلیسی‌ها فعالیت‌های تجاری و سیاسی در هندوستان و سواحل جنوب شرقی ایران را از نیمه دوم قرن شانزدهم آغاز کردند و بیشتر فعالیت‌های تجاری تا قرن نوزدهم ادامه یافت (رایت، ۱۳۸۳: ۹). در دوره صفویه، ملکه الیزابت اول به منظور نفوذ مستعمرات در آسیا در سال ۱۵۵۳م اجازه تأسیس شرکت تجاری روسی را از ایوان چهارم، تزار روس مشهور به ایوان مخوف، به منظور فراهم کردن مقدمات تجارت با کشورهای آسیایی اخذ کرد. آنتونی جنکینسون -رئیس شرکت مسکوی- در پی تجارت ابریشم با نامه ملکه انگلستان (در ۲۵ آوریل ۱۵۶۱) برای پادشاه ایران، از راه حاجی طرخان وارد ایران شد (هوشنگ مهدوی، ۱۳۸۳: ۴۰). شاه‌تیماسب این هیئت را نپذیرفت. هیئت بعدی در سال ۱۵۶۸ م ۹۷۶ ه.ق به ریاست آرتور ادواردز و ریچارد ویلز به ایران آمد این بار شاه‌تیماسب معافیت حقوق گمرکی و راهداری و اجازه تجارت و مسافرت به سراسر ایران را به آن‌ها داد، اما عملاً تا نیم قرن تجارت انگلیس با ایران رونق نیافت (هوشنگ مهدوی، ۱۳۸۳: ۴۰؛ رایت، ۱۳۸۳: ۱۰). توسعه سیاست‌های انگلیس در شرق با تأسیس کمپانی هند شرقی به فرمان ملکه الیزابت اول در ۳۱ دسامبر ۱۶۰۰/۱۰۰۸-۹ ه.ق رسماً آغاز شد. انگلیسی‌ها طی سال‌های ۱۰۲۱ تا ۱۰۲۴ ه.ق/۱۶۱۲ تا ۱۶۱۵ م، در کرانه‌های غربی هندوستان، رقبا را شکست داده و با ورود به خلیج فارس، جبهه جدیدی را علیه پرتغال و اسپانیا در منطقه شکل دادند و این سرآغاز دوره منازعات پرتغالی‌ها با انگلیسی‌ها در دریای عمان و سپس خلیج فارس شد (محمود، ۱۳۸۶: ۱۳۴).

شاه‌عباس، اولین هیئت سیاسی تجاری را به سرپرستی آنتونی و حسین‌علی بیگ بیات در ۱۰۰۷ ه.ق/۹ ژوئیه ۱۵۹۹ میلادی با دو مأموریت مهم به دربار کشورهای اروپایی اعزام کرد؛ یکی برقراری روابط سیاسی با کشورهای اروپایی و بستن پیمان اتحاد علیه عثمانی و دیگری بازاریابی برای تجارت ابریشم انحصاری شاه ایران (هوشنگ مهدوی، ۱۳۸۳: ۶۶). از هیئت ایرانی به گرمی استقبال شد، اما در همکاری با ایران علیه عثمانی، با بهانه‌هایی اقدام عملی انجام نگرفت. این سفر تأثیر خوبی در توسعه روابط سیاسی با دول اروپایی داشت و سفیرانی از طرف دولت‌های اتریش، روسیه، اسپانیا و دربار پاپ به ایران آمدند. سیاست روسیه تا زمان پتر کبیر، عمدتاً بر تلاش‌های تزارها در پیشروی به سوی سیبری و برقراری مناسبات سیاسی و تجاری با چین متمرکز بود و آسیای مرکزی برای بازرگانان روسی ناشناخته و ناامن بود و همین ناامنی بهانه لازم را برای عزیمت مأموران روسی به جانب توران زمین فراهم می‌کرد.

«ایوان وانیلویچ خوخلوف» در دهه دوم قرن هفدهم وارد بخارا و خیوه شد و با همراهی خوانین این شهرها، تعدادی از اسیران روس را آزاد کرد. در سال ۱۶۶۹ م / ۱۰۷۹ ه. ق «ایوان فدوتف» برای کسب اطلاعاتی بیشتر برای تزار و بازرگانان روسی به خیوه رفت. در این زمان، چند دهه از تشکیل کمپانی‌های هند شرقی انگلستان، فرانسه و هلند می‌گذشت و بازرگانان اروپایی غربی جست‌وجوی بیشتری را در تسلط بر بازارهای تجاری آسیا، به‌ویژه هندوستان و چین داشتند و برای سلطه انحصاری بر این بازارها تدارک نبرد با یکدیگر را نیز دیده بودند. بازرگانان روسی با دریافت اخبار موفقیت‌های بازرگانان فرانسوی، هلندی و انگلیسی در هند و نفوذ در تجارت چین، دربار روس را تحت فشار قرار دادند (اتامازور، ۱۳۸۳: ۱۸). رابطه تجاری ایران با روسیه بنا بر قرارداد ۱۷۱۵ م زمان پتر کبیر پس از سقوط صفویه در عهد نادر و کریم‌خان نیز دارای اعتبار بود و با وجود پیشامدهای سیاسی مختلف و تجاوزهای مرزی روس‌ها ادامه داشت و دو مرکز بزرگ تجاری بندر انزلی ایران و استراخان (هشترخان) روسیه بی سروصدا فعال و پررونق بودند؛ به طوری که سرسیمون (۱۷۵۳ م) مأمور لویی شانزدهم در ایران، از روابط محکم تجاری روس‌ها با ایرانیان اظهار نگرانی کرده بود (همان: ۱۰۴).

۴- روابط انگلیس - فرانسه و بلوچستان

حوادث جهانی آغاز دوره قاجاریه به نوعی در ایران نیز تأثیر گذاشت و نقطه عطفی در تاریخ ایران شد. یکی از این وقایع مهم تاریخ اروپا، قدرت‌یابی ناپلئون و فتوحات فرانسه است که توانست آن کشور را از خطر تجزیه پس از انقلاب کبیر نجات دهد. این فتوحات موازنه قوا را در اروپا به هم زد و در نتیجه در برابر اتحادیه‌های نظامی دول اروپایی قرار گرفت که طراح این اتحادیه‌ها، انگلیس بود. به این دلیل و برخی دلایل تاریخی، ناپلئون، انگلیس را مهم‌ترین دشمن خود می‌دانست و چون قدرت مقابله با قوای برتر دریایی انگلیس را نداشت، برای فرصت‌یابی، دور کردن قوای دریایی انگلیس را از آب‌های اروپا ضروری دید و نقشه حمله به هند را طراحی کرد. اجرای نقشه با اتحاد روسیه یا عثمانی، مستلزم جلب رضایت و همراه‌سازی ایران بود. این مسئله رقابت فرانسه و انگلیس در ایران را اجتناب‌ناپذیر می‌کرد.

انگلیسی‌ها که پیش از این سعی در وادار کردن شاه ایران به حمله به افغان‌ها را داشتند تا مانع حملات زمان شاه که با تقاضای استمداد راجه‌های هند و تیپوسلطان علیه نیروهای انگلیسی صورت می‌گرفت شوند، یکباره نگران خطر ناپلئون شدند. بریتانیا همواره در سال‌های پایانی قرن هجدهم، از نفوذ فرانسه در شرق بیم داشت؛ بنابراین ارتباطات فرانسه با ایران و طرح حمله دوجانبه ناپلئون با پل اول تزار روسیه در سال ۱۸۰۰ از طریق ایران و با کمک قشون شاهنشاهی به هندوستان بر نگرانی آن‌ها افزود. طرح حمله دوجانبه ناپلئون با تزار پل اول از طریق دریای سیاه، رودخانه ولگا، دون، بحر خزر و ایران به هندوستان تعیین شده بود. ناپلئون راهی برای فتح هندوستان به‌مثابه شاه‌مرگ حیاتی انگلیس فرمانروای دریاها جز حمله از طریق خشکی نداشت و این راه منحصر از ایران می‌گذشت (سالار بهزادی، ۱۳۷۲: ۷۲).

انگلیسی‌ها برای جلوگیری از تهدیدات و حفظ هند، چندین قرارداد با ایران بستند. براساس قرارداد سیاسی سرجان ملکم در سال ۱۸۰۰ م، ایران متعهد شد که دوست و متحد انگلستان باشد و هرگاه افغان‌ها قصد حمله به هند را داشتند، به آن کشور لشکرکشی کند. در مقابل اگر افغان‌ها یا فرانسویان خواسته باشند به ایران داخل شوند، انگلستان تعهد تأمین توپ و اسلحه را هر قدر ممکن باشد، به ایران کرده و چنانچه دولت فرانسه خواسته باشد در یکی از بنادر ایران نیرو پیاده کند، قشون منظمی از دو دولت برای اخراج و اضمحلال آنان بایستی اقدام بکنند. ملکم اصرار داشت جزایر قشم و هنگام در اختیار نیروی دریایی انگلستان قرار گیرد، اما ایران نپذیرفت (هوشنگ مهدوی، ۱۳۸۳: ۲۰۵). زمان انعقاد قرارداد (۱۸۰۰ م) هنوز روسیه به ایران حمله نکرده بود و مسئله اصلی از نظر انگلیسی‌ها، مصون ماندن مرزهای شرقی و خلیج فارس و بنادر جنوب و جنوب‌شرقی از تعرض احتمالی فرانسوی‌ها و همچنین جلوگیری از حمله افغان‌ها به هند پیش‌بینی شده بود. با این قرارداد، انگلیسی‌ها تقریباً به خواسته‌های نظامی و سیاسی خود در ارتباط با مرزهای هند می‌رسیدند. حدود یک سال پس از انعقاد قرارداد ملکم، حادثه

قتل ناگهانی و مرموز پل اول تزار روسیه (۲۳ مارس ۱۸۰۱)، به قولی به دست عمال انگلیس اتفاق افتاد که تأثیرات مهمی در جهان و ایران داشت. با این اتفاق، نقشه حمله مشترک ناپلئون و پل اول برای حمله به هندوستان منتفی و انگلیسی‌ها نفس راحتی کشیدند. البته در همین زمان شکست فرانسه در مصر، منجر به قرارداد صلح آمیز بین انگلیس و فرانسه شد، اما این صلح در حد یک آتش‌بس موقت بود و مجدد با انعقاد عهدنامه فین‌کنشتاین، هند مورد تهدید فرانسه قرار گرفت.

این حوادث همزمان با تهاجم روسیه به قفقاز بود و فتحعلی‌شاه قاجار که توان لازم جنگی با روسیه را نداشت، در صدد جلب یک متحد قوی برآمد. فتوحات ناپلئون در مصر (۱۷۹۸)، ایتالیا و اروپای مرکزی، وی را متوجه فرانسه ساخت و روابط برقرار شد و سرانجام منجر به عهدنامه فین‌کنشتاین در ۴ مه ۱۸۰۷ م/ ۲۵ صفر ۱۲۲۲ ه.ق شد. دولت ایران برای مقابله با روسیه، از انگلیس کمک خواست، اما انگلیس به دلیل اتحاد با روسیه علیه فرانسه و عدم موافقت ایران با واگذاری جزایر قشم و هرمز، حاضر به همکاری نشد. فرانسه با نیاز به متحدی در منطقه برای مقابله با انگلستان، حاضر به کمک و همکاری به ایران شد. براساس عهدنامه فین‌کنشتاین، ایران متعهد شد علاوه بر اعلان جنگ، همه روابط سیاسی و تجاری خود را با انگلیس قطع کند و در جنگ فرانسه با روسیه و انگلیس متحد فرانسه باشد و اگر فرانسه بخواهد به هند لشکرکشی کند، امکانات خود را برای عبور سپاهیان فرانسه در اختیار آن‌ها قرار دهد. بنا به نقل هنری پاتینجر در سال‌های ۱۸۰۷ و ۱۸۰۸، ادعای دیرینه ناپلئون برای حمله به هندوستان انگلیس چنان جدی و مسلم می‌شود که سیاستون در بریتانیا و خارج از آن به این نتیجه می‌رسند که قدم‌های قطعی و مصمم برای ختنی کردن کوشش‌های فرانسه بردارند (پاتینجر، ۱۳۸۴: ۲). در این شرایط، موقعیت استراتژیک ایران در مرزهای شرقی و به‌ویژه بلوچستان که مسیر و دروازه هند محسوب می‌شد، اهمیت مضاعفی یافت و با آمدن ژنرال گاردان و هیئت همراه، نگرانی سیاست‌گذاران انگلیسی به شدت افزایش می‌یابد.

۵- انگلیس و سرزمین‌های همجوار هندوستان - بلوچستان

انگلیسی‌ها با توجه به خطر فرانسه و سابقه تصرف هندوستان از سوی ایران، افغانستان، سند و پنجاب که مکرر در تاریخ ثبت شده، بر این باور بودند که اگر تدابیر مؤثری اندیشیده نشود، فرانسوی‌ها به راحتی هندوستان را فتح خواهند کرد. این خطر، بیش از پیش باعث توجه دولت انگلیس و کمپانی هند شرقی به مناطق همجوار هندوستان و راه‌های احتمالی حمله ناپلئون از جمله بلوچستان شد.

احتمال حمله ناپلئون از طریق ایران، با عدم پذیرش سرجان ملکم سفیر انگلیس (۱۸۰۸ م/ ۱۲۲۱ ه.ق) توسط دولت ایران، کمپانی هند شرقی و دولت انگلیس را مصمم به اقداماتی جدید کرد. اولین اقدام برای حفاظت از مرزهای هند، اعلام آمادگی به واحدهای ارتش برای اعزام فوری به نواحی بین ایران و هند به منظور تقویت نیروهای مقاومت محلی بود. اقدام دیگر، اعزام ناوگانی از کشتی‌های جنگی به مقصد خلیج فارس بود و دیگری با واهمه اتحاد روس و فرانسه، دادن اختیار ۵ هزار نیروی همراه به سرجان ملکم بود تا با توجه به شرایط، به نحو مقتضی عمل کند (ابراهیمی، ۱۳۹۵ الف: ۵۰).

از نظر سرجان ملکم، ایران و عثمانی حکم دو سد دفاعی استوار را در برابر هند داشتند که با فروریختن هریک به دست رقبای اروپایی، فاجعه‌آفرین می‌شد. نظرات ملکم بیانگر اهمیت استراتژیک هند برای انگلیسی‌ها بود که برای حفظ آن حاضر به هر اقدامی بودند.

انگلیس برای حفظ هندوستان می‌بایست معابر لشکرکشی کشورهای اروپایی به هندوستان و مرزهای دفاعی شبه‌قاره را در اختیار می‌گرفت، به‌ویژه که روسیه نیز از آغاز قرن هجدهم، تز دستیابی به آب‌های گرم را در دستور کار و چشم طمع بر دریاهای گرم جنوب داشت (سالار بهزادی، ۱۳۷۲: ۷۰). بدین‌گونه است که بلوچستان در کانون توجه قرار گرفت و ناخواسته وارد بازی بزرگ دول اروپایی شد و دور جدیدی در تاریخش گشوده شد.

پیش از این، ملکم شناسایی و بررسی‌های سرزمین‌های همجوار هندوستان را در دستور کار قرار داده بود. سروان گرانت از افسران مستعد همراه ملکم مأمور مطالعه و ارزیابی سواحل مکران از گواتر تا بندر عباس و تحقیقاتی دربارهٔ بلوچستان غربی شد. وی مأموریت داشت بررسی کند که آیا نیروهای نظامی کشورهای اروپایی می‌توانند از طریق سواحل جنوب ایران به درون هندوستان رخنه کنند یا نه؟ او اولین مأمور غربی است که سرزمین‌های بین خلیج گواتر و جاسک را شناسایی و راه ورود به بلوچستان را برای دیگر هموطنان خود ترسیم کرد. انگلیسی‌ها از طریق هندیان آموزش دیده در فنون نقشه‌برداری با لباس روحانیون مسلمان در هیئت سیاح، تاجر، زاهد و درویش ظاهر می‌شدند و به شناسایی مرزهای شرقی می‌پرداختند.

سروان چارلز کریستی و ستوان پاتینجر از مأموران سیاسی و نظامی انگلیسی که مأموریت به شناسایی و بررسی، راه‌خنشکی، قدرت طبیعی، اقتصادی و مناطق سوق‌الجیشی بلوچستان و بخش دیگری از ایران یافتند. آن‌ها اطلاعات فراوانی از قبایل و سران آن‌ها، شمار جنگجویان و اوضاع طبیعی بلوچستان به دست آوردند که موجب آشنایی اروپاییان با این سرزمین و راهگشای مأموران انگلیسی به هنگام تقسیم بلوچستان شد. در همین زمان که ملکم مشغول تدارک لشکرکشی و مطالعهٔ جنوب شرق ایران بود، فرانسه تصمیم گرفت برای مقابله با انگلیس، با روسیه متحد شود و در ملاقات با الکساندر اول تزار روسیه قرارداد تلیسیت (۸ ژوئیه ۱۸۰۷) را منعقد کرد. این قرارداد موجب تغییرات مهمی در اوضاع سیاسی اروپا و دنیا شد (هوشنگ مهدوی، ۱۳۸۳: ۲۱۴). تهدیدات فرانسه در شرق در دسامبر ۱۸۱۰ پایان یافت، اما انگلیسی‌ها برای هرگونه حملهٔ احتمالی به هند از سوی افغان‌ها یا هر قدرت دیگری روابط خود را با ایران ادامه دادند. فرانسویان باعث حضور بیشتر انگلیسی‌ها در ایران و حفظ و حراست بیشتر از مرزهای هند شدند. بلوچستان از سال ۱۸۱۰ م/ ۱۲۱۵ ه.ق ثبات و امنیت و اتحاد دورهٔ نصیرخانی را نداشت و در هر منطقه خانی ادعای استقلال داشت (محمود، ۱۳۸۶: ۹۶۵) و نوعی حکومت ملوک‌الطوایفی در بلوچستان به وجود آمد. در غرب کلات چابهار شفیع محمد بلیده‌ای از اتباع میرصاحب‌خان جدگال با اقتدار حکومت می‌کرد؛ به طوری که در قصرقند شیخ سمندر، در دزک نعمت‌الله‌خان و در سب (سیب) شیخ میرمراد و در بمپور یکی از قوی‌ترین حاکمان مستقل بلوچستان شاه محراب خان نارویی با نیروی ده هزار نفری حاکم بود (رزم‌آرا، ۱۳۲۰: ۱۰).

۶- روس‌ها عامل تشدید سیاست‌های استعماری کارگزاران کمپانی هند شرقی

بدون تردید با توجه روس‌ها به خان‌های آسیای مرکزی و پیشروی آن‌ها در شرق دریای خزر از قرن هیجدهم و به‌ویژه قرن نوزدهم یکی از عوامل اصلی و عمدهٔ اعمال فشار و مضایق سیاسی بریتانیا بر ایران به شمار آمده است؛ البته تلاش‌های سیاسی و نظامی روس در شرق دریای خزر بدان جهت بود که اگر شرایط تهدید انگلیسی‌ها در هند را نداشته باشد، حداقل بتواند با تسخیر مناطقی از آن قرارگاه‌های نظامی خود را به مرزهای هند نزدیک کند و افغانستان را که تبدیل به دیوار دفاعی هند شده بود، در معرض تهدید قرار دهد (آتامازور، ۱۳۸۳: ۲۳). تردیدی نیست که روس‌ها پیش از آن نیز به این موضوع توجه داشتند و خواهان نفوذ در آن منطقه و یافتن راهی به سوی هند بودند. در نخستین سال‌های دههٔ ۱۸۳۰ م، محافل حاکمهٔ لندن و کلکته به‌طور روزافزونی نگران و شاهد گسترش سیاست‌های توسعه‌طلبانهٔ روسیه به طرف هند بودند، به طوری که به‌زودی این نگرانی تبدیل به یک مشغلهٔ فکری دائمی در لندن و کلکته شد.

بعد از معاهدهٔ ترکمنچای، اقدامات تهدیدآمیز روسیه نسبت به هندوستان از طریق افغانستان و ایران شکل می‌گرفت (ترنزیو، ۱۳۵۹: ۲۶-۲۷). حتی روادلای فرانسوی نیز در اثر خود راجع به خلیج فارس بدین حساسیت انگلیس اشاره دارد (وادلا، ۱۳۵۶: ۷۹-۸۲)؛ به‌همین دلیل است که پادشاهی بریتانیا پس از سرکوب شورش ۱۸۵۸ م هندی‌ها، کمپانی را ملی اعلام کرد و مستقیماً زیر نظر وزارت امور خارجهٔ بریتانیا قرار گرفت. پس از آن واقعه، دو قدرت استعماری روس و انگلیس در فضای ایران به تقابل مستقیم مشغول شدند.

۷- انگلستان و شکل‌گیری مرزهای شرقی ایران

قاجاریه از همان آغاز در پی آن بود تا مرزهای تاریخی و طبیعی ایران را در محدوده قلمرو حکومت خود قرار دهد، چنانکه آقامحمدخان به زمانشاه فرمان فراهم کردن بازپسگیری مناطق بلخ و بخارا در خراسان را داد و در دوره فتحعلی‌شاه و عباس میرزا تلاش‌هایی برای اعمال حاکمیت تا مناطقی از سند را که مرزهای طبیعی و تاریخی ایران محسوب می‌شد، داشتند و بارها عباس میرزا در گفت‌وگوهای دوستانه و خصوصی به مأموران انگلیسی اشاره کرده بود (ابراهیمی، ۱۳۹۵: ب: ۶۱).

همان‌طور که اشاره شد، در عصر قاجار، ایران و بنادر جنوبی از حیث مسیر دسترسی به هند و چین برای انگلستان و برای روس‌ها دستیابی به آب‌های آزاد از مسیر ایران اهمیت خاصی داشت. رقابت‌های این دو دولت همراه با سیاست‌های مشابه به کار گرفته شده در حمایت از نهادهای کهن حکومتی، حفظ وضع موجود سیاسی، حمایت از اعیان و اشراف، ایجاد اغتشاش و تحریکات در نواحی مختلف ایران، نتیجه‌ای جز تضعیف حکومت مرکزی ایران نداشت.

انگلیسی‌ها برای حفظ هند و جلوگیری از پیشروی و دسترسی روس‌ها که در آسیای مرکزی به تدریج نفوذ و حاکمیت خود را توسعه و تحکیم می‌بخشیدند و به هندوستان نزدیک‌تر، کوشیدند تا افغانستان را به ناحیه‌ای حائل سر راه هندوستان تبدیل کنند. روس‌ها برای دستیابی به سراسر آسیای مرکزی و رسیدن به مرزهای افغانستان شتاب داشتند و از راه مرو و بلخ و هرات به این مقصود می‌رسیدند و دولت ایران می‌کوشید تا از جدایی هرات با کمک روس‌ها جلوگیری کند و مانع تسلط افغان‌ها و انگلیسی‌ها بر هرات شود. کامران میرزا در ۱۲۴۵ ه.ق با توجه به گرفتاری ایران در جنگ دوم ایران و روس (از ۱۲۴۱ تا ۱۲۴۳ ه.ق) و بعد از آن در برابر ایران قیام کرد. در ۱۲۵۷ زمان محمدشاه و در ۱۲۷۳ زمان ناصرالدین‌شاه تکرار و ایرانیان تا آستانه فتح هرات پیش رفتند، اما دخالت مأموران انگلستان مانع موفقیت شد. انگلیس‌ها که از هر فرصتی سود می‌جستند تا با اشغال افغانستان در مرزهای ترکستان مستقر شوند و به هرات حمله کنند و از طریق کارگزاران محلی بر کابل و قندهار مسلط شد (کسروی، ۱۳۸۰: ۶۸).

در بلوچستان، با آغاز سلطنت ناصرالدین‌شاه و توجه دولت مرکزی سرداران و حاکمان نواحی مختلف این ناحیه، داوطلبانه اطاعت خود را از دولت مرکزی اعلام کردند (سپاهی، ۱۳۸۵: ۱۱۲). دلیل این امر، به‌کارگیری سیاست‌های هوشمندانه امیرکبیر، صدراعظم ایران، در حفظ و حراست از مرزهای تاریخی ایران و آگاهی وی به سیاست‌های انگلیس در منطقه و اهمیت ویژه بلوچستان بود.

۸- انگلیس و تجزیه و جدایی بلوچستان

تسلط کامل انگلیس بر هندوستان و مناطق همجوار آن، سند، افغانستان و کلات، با پیش‌ساخت مراکز تلگراف در کلات و بلوچستان منجر به وقوع بزرگ‌ترین مصیبت تاریخی در حریم شرقی ایران، یعنی تجزیه بلوچستان بزرگ و سپس سیستان بزرگ اتفاق افتاد (ابراهیمی، ۱۳۹۵ الف: ۱۵۲). میرزا حسین خان که برای صدارت به خواست انگلیس در قبول حاکمیت انگلیس برای بلوچستان و سیستان وعده داده بود، با سیاست نزدیکی به انگلستان وارد مذاکره شد و سرانجام در سال ۱۸۷۰ م/ ۱۲۸۷ ه.ق موافقت با حل و فصل اختلافات مرزی با داوری بریتانیا شد و کمیسیون به این منظور از مأموران ایران، انگلیس و کلات تعیین شد و گلداسمید مأمور سیاسی انگلیس نقش اول اجرای طرح تحدید مرزهای جنوب شرق ایران را داشت. وی که با لباس مهندس تلگراف وارد منطقه شده بود، عامل بسیاری از تشنجات منطقه بلوچستان و کلات بود (همان: ۱۵۳). گلداسمید می‌خواست همه مناطق عشایرنشین بلوچ را از خاک ایران جدا و با بلوچستان پاکستان امروزی ضمیمه کلات کند و به ظاهر حکومت مستقل کلات را در منطقه به وجود بیاورد و در نهایت ضمیمه هند انگلیس شود (همان: ۱۵۴ و ۱۵۵). مناطقی که وی مدعی بود و می‌خواست از ایران جدا کند، بیش از بلوچستان امروزی ایران بود (سالار بهزادی، ۱۳۷۲: ۱۳۴). آن‌ها درصدد بودند با بهانه قراردادن برخی از خوانین منطقه که نیمه استقلالی داشتند، قسمت‌های وسیع‌تری از خاک ایران را جدا

سازند که در این میان اقدامات نظامی ابراهیم‌خان بمی و برخی از سرداران بلوچ سرحد و مکران و سیستان باعث شد طرح آن‌ها عقیم بماند و حتی با اقدامات شجاعانه ابراهیم‌خان، تسلط ایران را بر بسیاری از مناطق شرقی که مدت‌ها از حوزه اختیار ایران خارج شده بود، مجدد ضمیمه خاک ایران شود و انگلیسی‌ها با وجود تمایل و طرح‌های خود پس از تجزیه و جداسازی بخشی از بلوچستان ناچار شدند. این قسمت را که بیش از شصت درصد بلوچستان ایران را تشکیل می‌دهد، در اختیار ایران باقی بگذارند (سالار بهزادی، ۱۳۷۲: ۱۲۴-۱۳۶).

میرزا معصوم خان انصاری، نماینده دولت ایران در کمیسیون معترض نحوه حکمیت و داوری گلداسمید بود و فعالیت‌های کمیسیون اول سرحدی را با اقداماتش به شکست کشانده بود با گزارشات منفی و مکرر گلداسمید به سفارت و دخالت و فشار سفارت انگلیس به دولت مرکزی نهایتاً از نشست‌های تهران کنار گذاشته شد. وی اسناد و مدارک و دلایل و حتی نامه‌های زیادی از برخی سرداران بلوچ دال بر تابعیت آن‌ها از ایران داشت که دال بر حقانیت و حاکمیت ایران بر کلات داشت با کنار گذاشتن وی بسیاری از اسناد و مدارک نیز ناپدید شد و مبنای تصمیمات فقط گزارشات و نقشه‌های ترسیمی گلداسمید شد. میرزا ملکم خان ارمی مذاکره‌کننده موضوع هرات در پاریس که منجر به جدایی هرات از ایران برای همیشه شد، به‌جای میرزا معصوم خان منصوب شد. وی ترتیبی داد تا وزیر مختار و گلداسمید حضور شاه بار یافتند و بنا به دستور وزارت خارجه انگلیس خواستار خاتمه سریع موضوع سرحدات بلوچستان و مکران شدند. سرانجام نقشه ترسیمی گلداسمید و موافقتنامه وزیر مختار بریتانیا در ۱۵ جمادی‌الثانی ۱۲۸۸ ه.ق / ۱۸۷۱ م برای وزیر خارجه ایران ارسال و ناصرالدین شاه رضایت خویش را اعلام کرد و موجبات جدایی قسمتی از خاک ایران این‌گونه فراهم شد (وحید مازندرانی، ۱۳۵۰: ۱۱۹).

۹- نتیجه رقابت‌های استعماری قرن نوزدهم قدرت‌های بزرگ

غربی که در حال توسعه نفوذ و تسلط سیاسی اقتصادی و نظامی خود در دنیا بودند، برای ایران موجب شد بخش‌هایی از خاک ایران از پیکره اصلی جدا شود. در شمال غربی بخش‌هایی به نفع روسیه (گلستان ۱۸۱۳ م / ۱۲۲۸ ه.ق و ترکمانچای ۱۸۲۸ م / ۱۲۴۳ ه.ق)، هرات با مداخله بریتانیا (معاهده پاریس ۱۸۵۷)، مرو در شمال شرقی (معاهده آخال) و سرانجام در سال ۱۸۷۰ و ۱۸۷۱ م ایالت سیستان و بلوچستان (معاهده گلداسمید) به اجبار تقسیم و از قلمرو ایران خارج شد (ماکان، ۱۳۷۱: ۲۵).

۱۰- قرارداد ۱۹۰۷ و بلوچستان

پس از انعقاد قرارداد ۱۹۰۷ بین روس و انگلیس، حوزه‌های نفوذ و مسئولیت طرفین در ایران مشخص شد. انعقاد قرارداد ۱۹۰۷ میلادی همزمان با دوره قدرت‌گیری سعیدخان بلوچ بود. دوره حاکمیت وی به نام «عصر طلایی» بلوچستان و «دوره بلوچی» یاد شده است. دولت انگلیس در این زمان به دلیل گرفتاری‌های فراوان سعی در عدم آشوب و درگیری با رؤسای بلوچ را داشت سعیدخان هم از آن‌ها اطاعت کرد و به همین دلایل دست به ترکیب بلوچستان نزدند و حاکمان را تعویض نکردند. فقط نیروهای نظامی آن‌ها در مرزهای خط فرضی مستقر و بقیه نیروها در داخل پادگان‌ها باقی ماندند؛ ضمن آنکه دولت انگلیسی هند به حداقل هدف خود که تصرف بخشی از بلوچستان بود نایل آمد و کمربند امنیتی هندوستان را تکمیل کرد و اگر بلوچ‌ها منافع آنان را به خطر نمی‌انداختند، مشکلی برای آن‌ها ایجاد نمی‌کرد؛ آن‌ها نمی‌خواستند این منطقه که به‌عنوان قسمتی از منطقه حفاظ و محدوده امنیت بخش هند تلقی می‌شد، به ناآرامی کشیده شود و افکار انقلابی و مشروطه‌گرایی به بلوچستان راه یابد، اندکی ناآرامی باعث می‌شد پای آلمان‌ها که قرارداد ۱۹۰۷ م جلوی پیشرفت و سیاست نفوذ آن‌ها را بسته بود، به منطقه باز شود.

۱۱- اوضاع بلوچستان در هنگامه جنگ جهانی اول

پس از قرارداد ۱۹۰۷ گرچه از تعداد حملاتی که از سوی مرز افغانستان به ایران و بلوچستان صورت می‌گرفت کاسته شد؛ اما در این زمان تعصبات ملی و مذهبی افغان‌ها به جهت فعالیت‌ها و حمایت مادی مأمور آلمانی فن هتینگ، در حد انفجار بود و با یک جرعه به انقلاب تبدیل می‌شد. تا این زمان امیر حبیب‌الله‌خان در برابر افراطیون مقاومت می‌کرد، اما خطر انقلاب در افغانستان و اغتشاش در مرزهای شمال غربی هندوستان، به‌خصوص با نفوذ آلمان (سی.اچ.الیس، ۱۳۷۲: ۳۷) و عثمانی در ایران و در آسیای مرکزی مقارن شده و یک خطر جدی به شمار می‌رفت (همان: ۳۸). در بلوچستان شرقی و در آن سوی سرحد ایران در سیستان، عملیات نظامی بریتانیا ضد گروه‌های راهزن که توسط مأموران آلمان حمایت و مسلح شده بودند، در طول سال ۱۹۱۶ و اوایل ۱۹۱۷ ادامه داشت. به نظر می‌آمد که در صورت پیروزی‌های بیشتر عثمانی و پیشروی نیروهای ترک و آلمان در قفقاز، به تشویق راهزنی و تشدید حمله به خطوط ارتباطی و مواصلاتی بریتانیا بین بغداد و انزلی و بلوچستان و مشهد می‌انجامید. قاچاق اسلحه با شروع جنگ جهانی اول در بلوچستان به اوج خود رسید. انگلیسی‌ها که در گذشته به‌منظور ایجاد بلوا و آشوب به بلوچستان اسلحه وارد می‌کردند، مسلح‌شدن طوایف بلوچ را در این زمان به نفع خود نمی‌دیدند. با نزدیک شدن به جنگ جهانی اول از راه‌های مختلف و توسط کشورهای متعددی به بلوچستان و افغانستان و حتی هندوستان اسلحه قاچاق می‌شد که نقش آلمان‌ها قابل توجه است. نتیجه این که بلوچ‌ها تبدیل به قاچاقچیان زبده اسلحه، آشنا و مسلح به جدیدترین و مدرن‌ترین سلاح‌هایی شده بودند که شبانه از مرزهای آبی ساحلی که کنترلی نداشت وارد و در بلوچستان و افغانستان با قیمت نازلی توزیع و به فروش می‌رسید.

فعالیت‌های بلوچ‌ها در ضدیت با انگلیسی‌ها و آشوب‌های بلوچستان پیش از ورود مأموران آلمانی آغاز و علنی شده بود، در جنگ جهانی برخی از طوایف تحت تأثیر تبلیغات آلمان‌ها با استفاده از توان و تخصص آن‌ها برای اخراج انگلیسی‌ها و عرق ملی از بلوچستان فعال شدند. انگلیسی‌ها همه فعالیت‌های ضدانگلیسی بلوچ‌ها را به تحریکات آلمان‌ها نسبت می‌دادند. برخی علل قابل توجه در بروز شورش‌های بلوچستان، زمینه‌های قبلی داشت که عبارت‌اند از:

الف- قدرتمندی نظامی و مالی بلوچ‌ها در نتیجه سود حاصل از توسعه فوق‌العاده قاچاق اسلحه.

ب- فراهم شدن تقویت روحیه ضدانگلیسی و انگلیسی‌ستیزی که در بسیاری از نواحی بلوچستان به جهت سیطره طولانی و دخالت انگلیسی‌ها این روحیه از قبل به وجود آمده بود (ابراهیمی، ۱۳۹۵ الف: ۱۵۵). «برخی از رؤسای طوایف از جمله خلیل خان گمشادزی، یاراحمدزایی (محمدزایی) و جمعه‌خان اسماعیلی (شهبخش) با انگلیسی‌ها خصومت داشتند و به جنگ پرداختند.» (دایر، ۱۳۷۷: ۳۹).

ج- ورود عثمانی به عنوان کشور مسلمان به جنگ در جرگه دولت‌های متحد آلمان که دلایل مذهبی، (گرگه، ۱۳۷۷: ۶۳۰) مؤثر بود، فتوای جهاد محمد پنجم (محمدرشادخان) با انگلیس و تأیید فتوا توسط شیخ الاسلام عثمانی، در برانگیختن عشایر بلوچ تأثیرگذار بود. به‌ویژه که با شایعه اسلام آوردن ویلهلم دوم امپراتور آلمان حمایتش را در دمشق در نوامبر ۱۸۹۸ م/ ۱۳۱۶ ه.ق از سیصد میلیون مسلمان اعلام کرده بود (باست، ۱۳۷۷: ۸۴).

۱۲- پیامدهای رقابت و فعالیت‌های آلمانی‌ها و انگلیسی‌ها در بلوچستان

نفوذ فزاینده آلمان در ایران، عاملی بر تشدید رقابت دول اروپایی و ناآرامی بلوچستان شد. با سوء قصد به کنسول بریتانیا در اصفهان (۱۹۱۵ م)، نفوذ آلمان جایگزین نفوذ بریتانیا در آن شهر شد. آلمان با هدف مشغول کردن بخشی از نیروی متفقین، جاسوسانی را روانه سرزمین‌های خاوری و جنوب شرقی ایران کرد و عملاً به هدف رسید؛ زیرا بریتانیا و روسیه مجبور شدند درحالی که در مناطق دیگر با کمبود نیرو مواجه بودند، به دلیل چندصد جاسوس آلمانی و اتریشی و فعالیت‌های آنان و درگیری‌های بلوچستان چند هزار نفر نیرو را از سایر صحنه‌های جنگ فراخوانند و به شرق ایران اعزام کنند. تعداد نیروهای

اعزامی انگلیس ده هزار نفر ذکر شده که علاوه بر این به ناچار برای حفظ مرزهای شمال غربی خود نیروی قابل توجهی را در هندوستان نگه داشتند. از نتایج افزایش نیروهای مستقر در شرق ایران به وجود آمدن یک کانون جمعیتی بزرگ در این ناحیه بود که به زودی تبدیل به شهری بزرگ با اهمیت سیاسی، نظامی و اقتصادی شد و نیروهای انگلیسی، تجار هندی و سیک در آن استقرار یافتند و گمرک و فرودگاه تأسیس شد و آبادی دزداب، شهر زاهدان نام گرفت.

۱۳- نتیجه گیری

در جریان رقابت اروپایی‌ها برای سلطه بر هندوستان، سرزمین‌های مجاور آن به عنوان گذرگاه و مسیر دسترسی بر آن سرزمین اهمیت خاصی یافت. از جمله مهم‌ترین این نواحی، بلوچستان بود. انگلیسی‌ها که دست رقیبان خود را از هندوستان کوتاه کرده بودند، برای امنیت بخشیدن به سرحدات هندوستان، سیاست توسعه نفوذ و ایجاد منطقه حایل از جمله در مرزهای جنوب غربی هندوستان را در پیش گرفتند و از این زمان سیاست استعماری انگلیس در شرق ایران و بلوچستان آغاز شد. از دوره ناصرالدین شاه، گسترش نفوذ و افزایش تسلط دولت مرکزی در بلوچستان و مرزهای شرقی ایران و سیاست پیشروی و توسعه نفوذ روسیه در آسیای مرکزی و شرق، سبب شد تا انگلیس سرحدی برای جلوگیری از پیشروی ایران و جلوگیری از نفوذ پیشروی روسیه تعیین کند. انگلیس بعد از کشیدن خطوط تلگراف در بلوچستان، درخواست تعیین حدود متصرفی دولت ایران را در بلوچستان کرد که با مخالفت دولت ایران مواجه شد. انگلیسی‌ها درصدد طراحی نقشه جدیدی برای جداسازی هرات برآمدند. ابتدا در نظر داشتند حکومت هرات را به یک حاکم دست‌نشانده و تحت‌الحمایه با رهبری آقاخان در افغانستان واگذار کنند که میسر نشد، بنابراین به روش دیگری و با قرارداد پاریس در نهایت هرات را از ایران منتزع ساختند. اهمیت مرزهای شرق و جنوب شرق ایران به دلیل مجاورت با شبه‌قاره هند را می‌توان به سه دوره کاملاً مجزا تفکیک کرد.

دوره اول مربوط به زمان حکومت و پادشاهی فتحعلی شاه قاجار است که مرزهای شرقی ایران به دلیل نزدیکی ایران به فرانسه و به وجود آمدن روابط سیاسی و نظامی با آن کشور اهمیت پیدا کرد. دوره دوم، پس از جنگ‌های ایران و روسیه و پیروزی‌هایی است که روس‌ها به دست آوردند. نفوذ آنان در ایران و دربار قاجار افزایش یافت و به تدریج با توجه به سیاست پیشروی آن‌ها در آسیای مرکزی و شرق موجبات نگرانی جدی انگلیسی‌ها را فراهم ساختند. دوره سوم، دوره پس از تجزیه بلوچستان است که با درگیری‌های انگلیسی‌ها با قبایل بلوچ در دو سوی مرزهای سیاسی آغاز شد و با انعقاد قرارداد ۱۹۰۷ م و تقسیم ایران و ورود و فعالیت آلمان‌ها شدت گرفت. این حوادث منجر به درگیری و وارد آمدن خسارات عمده‌ای به بلوچستان و مرزهای جنوب شرقی ایران شد و دولت مرکزی در خلال این دوره‌ها به دلایل مختلف، از جمله جنگ‌های طولانی با روسیه و کم‌اطلاعی رجال قاجار از سیاست‌های جهانی و وابستگی برخی عناصر دربار به انگلیس در شرایط انفعالی قرار گرفته و مایل یا قادر به جلوگیری از تجزیه و جدایی بلوچستان نشدند.

۱۴- منابع

۱. ابراهیمی، مریم. (۱۳۸۸). تحولات سیاسی و اجتماعی سیستان و بلوچستان (۱۳۲۰-۱۳۳۲ ه.ش)، تهران: انتشارات بخارا.
۲. ابراهیمی، مریم. (۱۳۹۵ الف). سیاست‌های دولت‌های اروپایی در بلوچستان (۱۳۴۴-۹۰۷ ه.ق)، تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
۳. ابراهیمی، مریم. (۱۳۹۵ ب). تحولات تاریخی و جغرافیایی بلوچستان: از ظهور صفویه تا سقوط قاجاریه، تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
۴. اتامازور، کستنکو. (۱۳۸۳). شرح آسیای مرکزی و انتشار سیویلیزاسیون روسی در آن، ترجمه غلامحسین زرگری‌نژاد، تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.

۵. ایس، سی.اچ. (۱۳۷۲). دخالت نظامی بریتانیا در شمال خراسان، ترجمه کاوه بیات، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
۶. ایزاک، استفن؛ ویلیام ب، مایکل. (۱۳۷۴). راهنمای جامع تحقیق و ارزیابی، ترجمه مرضیه کرمی‌نیا، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
۷. باست، الیور. (۱۳۷۷). آلمانی‌ها در ایران: نگاهی به تحولات ایران در جنگ جهانی اول براساس منابع دیپلوماتیک فرانسه، ترجمه حسین بنی‌احمد، تهران: نشر شیرازه.
۸. پاتینجر، هنری. (۱۳۸۴). سفرنامه سند و بلوچستان، ترجمه شاهپور گودرزی‌نژاد، تهران: انتشارات دهخدا.
۹. پیری، محمد. (۱۳۹۰). پژوهشی با عنوان نقش هند در شکل‌گیری روابط سیاسی ایران و انگلیس در عصر فتحعلی شاه قاجار، فصلنامه مطالعات شبه‌قاره، ۳(۷)، ۱۱۷-۱۳۶.
۱۰. پیری، محمد؛ عسکرانی، محمدرضا. (۱۳۹۱). تأثیر شبه‌قاره هند بر رقابت‌های روس و انگلیس در فلات شرقی ایران، پژوهش‌های تاریخی، ۴۸(۳)، صص ۵۷-۷۰.
۱۱. ترنزیو، پیوکارلو. (۱۳۵۹). رقابت روس و انگلیس در ایران و افغانستان، ترجمه عباس آذرین، تهران: نشر کتاب.
۱۲. دایر، رجینالد. (۱۳۷۷). مهاجمان سرحد: رویارویی نظامی انگلستان با سرداران بلوچ ایرانی، ترجمه حمید احمدی، تهران: نشر نی.
۱۳. رایت، سر دنیس. (۱۳۸۳). انگلیسیان در ایران، ترجمه غلامحسین صدری افشار، تهران: نشر اختران.
۱۴. رزم‌آرا، علی. (۱۳۲۰). جغرافیای نظامی ایران: مکران، تهران: چاپخانه ارتش.
۱۵. سالار بهزادی، عبدالرضا. (۱۳۷۲). بلوچستان در سال‌های ۱۳۰۷ تا ۱۳۱۷ قمری. تهران: بنیاد موقوفات محمود افشار.
۱۶. سپاهی، عبدالودود. (۱۳۸۵). بلوچستان در عصر قاجار، قم: انتشارات گلستان معرفت.
۱۷. سعیدیان، غلامحسین؛ باور، ساره. (۱۳۹۰). نقش انگلیس در جدایی قسمتی از بلوچستان از ایران، نشریه مسکویه، ۶(۱۷)، ۱۹-۳۶.
۱۸. کسروی، احمد. (۱۳۸۰). تاریخ مشروطه ایران، چاپ چهارم، تهران: صدای معاصر.
۱۹. گرگه، اولریخ. (۱۳۷۷). پیش به سوی شرق: ایران در سیاست شرقی آلمان در جنگ جهانی اول، ترجمه پرویز صدری، تهران: انتشارات سیامک.
۲۰. ماکان، شهریار. (۱۳۷۱). پاسخ به تاریخ، تهران: انتشارات شهرآب.
۲۱. محمود، محمود. (۱۳۸۶). تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس، تهران: انتشارات اقبال.
۲۲. ملکشاهی، هاشم. (۱۳۸۷). انگلستان و جدایی بلوچستان، فصلنامه تاریخ معاصر ایران، ۱۲(۴۵)، ۲۰۰-۲۱۴.
۲۳. وادالا، ر. (۱۳۵۶). خلیج فارس در عصر استعمار، ترجمه شفیع جوادی، تهران: انتشارات سحاب.
۲۴. وحید مازندرانی، غلامعلی. (۱۳۵۰). مجموعه عهدنامه‌های تاریخی ایران از عهد هخامنشی تا عهد پهلوی، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
۲۵. هوشنگ مهدوی، عبدالرضا. (۱۳۸۳). تاریخ روابط خارجی ایران از ابتدای دوران صفویان تا پایان جنگ جهانی دوم، تهران: انتشارات امیرکبیر.